

Kaart bij het proces Van der Capellen contra Van der Capellen, formaat 44 × 58 cm. Het zuidoosten ligt boven. De tekst onder op de kaart luidt: Gekaerteert door Niclaes Geelekerk, gesworen landmeter Ao 1628, waer nae dese getrokken ende gecopieert bij mij ondergeschreven gerichtschrijver des Schultampts Zutphen, H. van Swinderen 1630. (Regionaal Archief Zutphen)

De Wolfelermarke Wel of geen marke?

Henk Demoed

In vroeger tijden was het stadsgebied van Zutphen omgeven door een kring van marken. Marken zijn verenigingen van eigenaren van de oude, gevestigde boerenerven. Ze werden ingesteld voor het in stand houden van de woeste gronden die in hun gemeenschappelijk bezit waren. Deze gronden waren nodig voor de bemesting van het akkerland. Zij dienden als aanvullende weidegronden voor het vee dat de mest moest leveren. Op die gronden werden de plaggen gestoken waarmee de mest gemengd werd. **Wat weten we van de marken rondom Zutphen, in het bijzonder van de Wolfelermarke? Was de Wolfelermarke wel een echte marke?**

De markengenootschappen zijn oud. Zij zijn ontstaan aan het eind van de dertiende eeuw, toen door een toegenomen bevolking te groot beslag op de gronden gelegd werd. Zij hebben gefunctioneerd tot in de negentiende eeuw, toen de gezamenlijke gronden verdeeld werden. In de loop van de tijd zijn de marken ook allerlei taken gaan vervullen die nu door de gemeenten gedaan worden. De deelnemende erven zijn de 'gewaarde erven'; de bezitters ervan noemen we *gewaarden* of *geërfden*. Geregeld vergaderden zij over zaken van de marke. Hiervan werd verslag gedaan in het markenboek, het notulenboek van de markenvergaderingen. In dit boek werden ook de markenregels opgetekend. Het markenboek is het belangrijkste document voor de studie van een marke. Is dat verloren gegaan, dan moeten we andere bronnen aanboeren, bijvoorbeeld rechterlijke archieven.

Marken rondom Zutphen

Op de rechteroever van de IJssel zien we met de klok mee van noord naar zuid rondom Zutphen achtereenvolgens de marken Rijssel, Angeren, de Wolfelermarke, Eefde, Warnsveld, Leesten, Vierakker en Bronsbergen & Wichmond. Markenboeken zijn bewaard van Rijssel, Angeren, Warnsveld, Vierakker en Bronsbergen & Wichmond. Meestal zijn er ook nog andere archiefstukken. Aan het bestaan van deze marken hoeft dus niet getwijfeld te worden.

Maar hoe zit het met de drie andere marken: de Wolfelermarke, Eefde en Leesten? J.J.S. Sloet spoorde voor zijn *Geldersche markerechten* de wetgevende artikelen van alle marken op. Hij noemt de Wolfelermarke niet, en hij is heel kort over Eefde en Leesten.¹ Bij Eefde zegt hij: ‘De mark van Eefde, 250 bunder groot, werd in 1827 verdeeld. Ik heb geene stukken kunnen opsporen’, en bij Leesten: ‘Ook van de mark van Leesten schijnen geen stukken meer te bestaan. Deze mark werd in 1826 ontbonden ...’ Toch benoemt hij deze twee als marke, evenals Warnsveld en Rijssel waarvan de markenboeken pas na het verschijnen van zijn boek tevoorschijn kwamen.

Terecht, zoals bleek, want aan de hand van andere archiefbronnen kon van Eefde en Leesten een deel van hun geschiedenis nagegaan worden. Daarbij bleek dat het inderdaad volwaardige marken waren. In processen in de zeventiende eeuw gevoerd voor het Scholt-ambt Zutphen en voor het Hof van Gelre werd geciteerd uit de inmiddels verloren gegane markenboeken van Eefde en Leesten.² Er zijn afschriften van markenvergaderingen van beide marken; voor Eefde zijn er tevens lijsten van gewaarde erven uit 1572 en 1732. Ook de enig overgebleven archiefstukken van deze marken zijn wat dit betreft duidelijk; het zijn stukken die bezittingen van de ontbonden marken betreffen.³

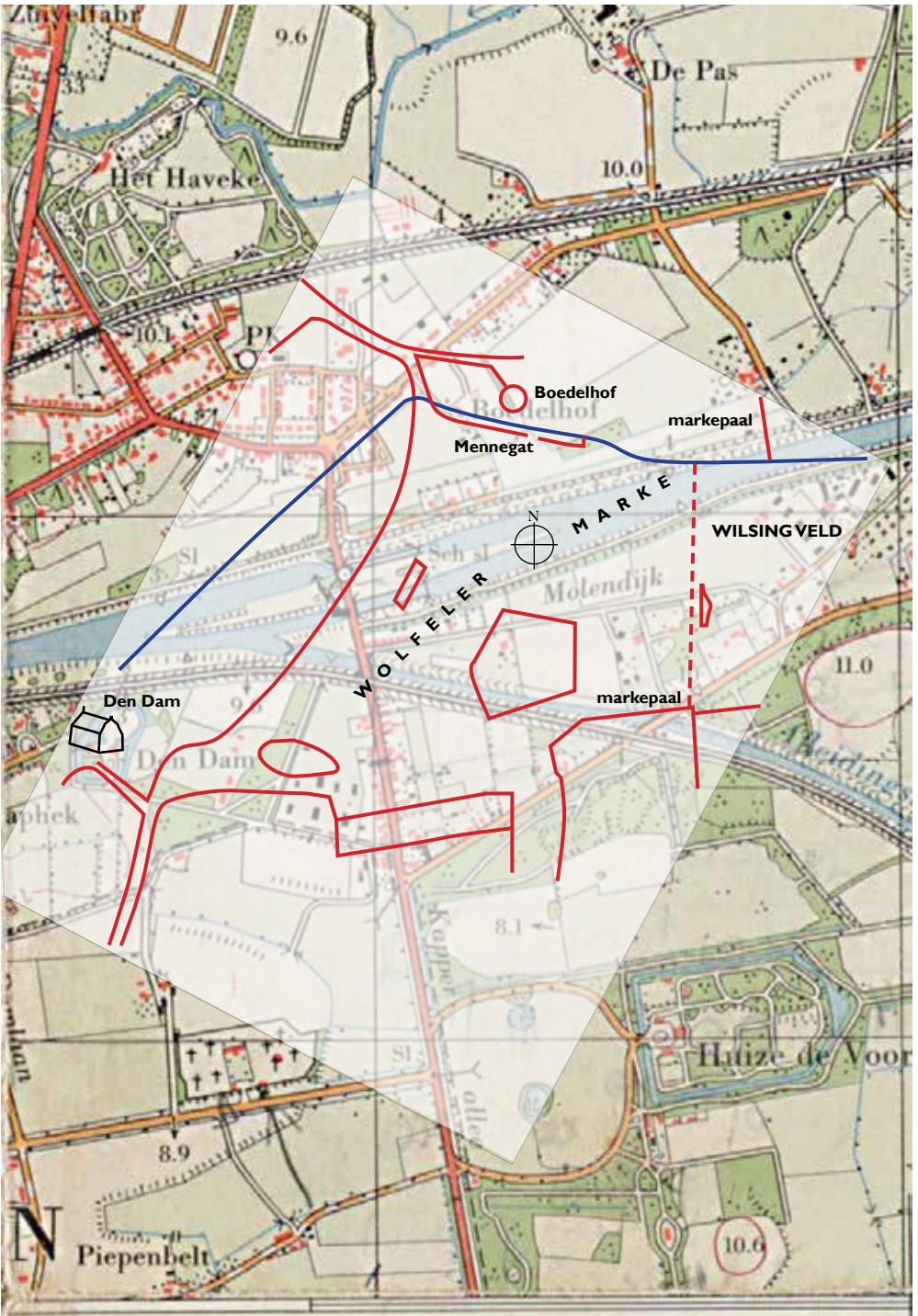
De Wolfelermarke

Anders ligt het met de Wolfelermarke. Zoals gezegd noemt Sloet in zijn *Geldersche markerechten* deze marke niet. A.H. Martens van Sevenhoven doet dat daarentegen wel in zijn *Marken in Gelderland*.⁴ In dit boek beredeneert hij het opnemen van marken in de markenkaart van de *Geschiedkundige Atlas van Nederland* en geeft hij hun grenzen aan. Voor de Wolfelermarke noemt hij twee bronnen. Hij verwijst naar zijn artikel ‘Waren er ambtsjonkers in de graafschap Zutphen?’ in *Bijdragen en Mededelingen Gebr. XIX*. Hierin noemt hij een stuk uit 1719 waarin gesproken wordt over negen marken die bijdragen aan het onderhoud van de kerk te Warnsveld. Bij de kleine marken wordt dan de Wolfelermarke genoemd. Dit is echter een eenmalige opsomming. In de tweede helft van de achttiende eeuw hebben steeds acht marken bemoeienis met de kerk van Warnsveld, waarbij dan nooit de Wolfelermarke genoemd wordt.⁵

Als tweede bron noemt Martens van Sevenhoven een proces gevoerd voor het Scholt-ambt Zutphen van 1628 tot 1630. Het proces ging tussen de gebroeders Alexander van der Capellen van de Boedelhof en Gerrit Jan van der Capellen van den Dam. Aangezien dat de enige keer is dat uitvoerig op de Wolfelermarke wordt ingegaan, en er bovendien bij de stukken een kaart van Nicolaes van Geelkercken uit 1628 hoort, zullen we hier dat proces bespreken en daarbij vooral letten op de gebruikte terminologie: ging het om een marke of over een stuk veldgrond.

Van der Capellen contra Van der Capellen

Het proces ging, zoals gezegd, tussen twee broers Van der Capellen: Gerrit Jan en Alexander. Hun vader, Gerlach van der Capellen (1543-1625), bezat zowel de Boedelhof als Den Dam. In 1628 was Gerrit Jan eigenaar van Den Dam, terwijl Alexander de Boedelhof bezat.

De ligging van de Wolfelermarke geprojecteerd op de topografische kaart 1 : 25.000. De blauwe lijn op de overlay is het beexken.

Huis Den Dam. Het huis uit 1559 werd in 1765 geheel verbouwd en kreeg vervolgens in 1875 het huidige aanzien.

De Boedelhof. We zien alleen het bouwhuis en wat bijgebouwen. De Boedelhof werd verwoest in de Tachtigjarige Oorlog. Het eilandje De Pol was de plaats van het huis. In 1638 werd de Boedelhof weer opgebouwd. Nu is alleen het linkerbouwhuis er nog. We zien hier ook de in 1627 opgeworpen wal en het mennegat, waar het proces over ging. (uitsneden uit de kaart van Van Geelkercken, Regionaal Archief Zutphen)

Het procesdossier is omvangrijk. Het telt ruim tweehonderd bladen, dus meer dan vierhonderd bladzijden. Uiteraard zijn er wat blanco bladzijden bij, en sommige schrijvers waren erg royaal in de grootte van hun letters. In het dossier kunnen we onderscheiden: de eis, het antwoord en de repliek. Volgens zijn er dan nog een dupliek, en zelfs een tripliek en quadrupliek. We zijn dan in juli 1630.

De aanleiding tot het proces was dat Gerrit Jan van der Capellen tot den Dam een stuk land had uitgegraven van het Wolfelerveld en daarmee het Mennegat had versperd, een paadje waarover vee van de Boedelhof op het Wolfelerveld kon komen, een gebied ten oosten van de beide huizen. Tegen deze belemmering kwam verzet van de eigenaar van de Boedelhof, Alexander van der Capellen. De broers claimden ieder hun rechten met twee oude stukken, die zich in afschrift in het procesdossier bevinden, een akte uit 1384 en een uit 1399.

De akte van 1384 moest de rechten van de Boedelhof in de Wolfelermarke aantonen. Steven van Nettelhorst en diens vrouw Griete dragen daarin op aan Andries Iseren en diens erfgenamen 'eene alinge waere uijt den guede ten Damme, aver alle die buerschap ende marcke van Wolfeler [...] vrij ende kommerloos to bliven ende to wesen erflick ewelick ommermeer in den goede ter Boedeloff ende ten Passe'.⁷

De akte van 1399 gaat over de rechten van Den Dam. Gijsbert van Nettelhorst draagt daarin op aan Johan van der Capellen hof en goed Den Dam, met onder meer 'tween waeren te Wolffer marcke' en 'voirt dat burgerichte van Wulfer buerschap'.

De terminologie 'marke met waren' lijkt duidelijk op een markengenootschap te wijzen, maar in oude stukken wordt wel vaker tamelijk willekeurig het woord *marke* gebruikt.

We zullen de stukken van het proces chronologisch langsgaan en er daarbij vooral op letten met welke termen het gebied daarin aangeduid wordt.

Mennegat

Het eerste stuk in het procesdossier doet verslag van het verschijnen op 14 april 1627 van Conradt van Munster, gevolmachtigde van de rekenmeester jonker Alexander van der Capellen, eigenaar van de Boedelhof, voor Wilhelm van der Capellen, stadholder en richter en diens gerichtsliden Egbert te Harkel en Henrick van Swinderen. Van Munster geeft te kennen dat hij in ervaring is gekomen dat jonker Van der Capellen van den Dam tot nadeel van zijn principaal, 'die welcke bij singulieren titel van vrijholt zegel en breve daer van sijnde inde alinge Wulfer markte mede berechtiget, contrarie derselver als oock den Landrechte enige nijwe opgravinge naest sijnes principalen landerijen' gedaan heeft. De conclusie van Van Munster is dat de beklagde zich dient te onthouden van deze uitgraving.

De situatie wordt in ogenschouw genomen. Op 11 mei 1627 heeft het gericht zich op verzoek van Alexander van der Capellen vervoegd op het goed de Boedelhof 'ende aldaer ogenschijnlik bevonden, dat langes die Boelhover eijgene landen, sekeren wal ende graft nijwe opgegraven was, in seker velt het Wulfer velt genoemt, strekkende sich hen voor een mennegat henen'.

Op 15 mei 1627 wordt vastgesteld: 'Ierstelijck dat het Velt hebbende aen 't Zuiden den Damme ende aen 't Westen de Boedelhoff, is een bijzondere merckt, van Eefde ende Wilsinck Velden afgescheiden, gehiete van outs ende oock noch die Wulffeler Marckte'. De akte van 1384, waarin een waar is gegeven aan Andries Iseren van de Boedelhof en ten Passe, wordt genoemd. De bezitters van de

Boedelhof hebben hun rechten in de Wolfelmarke altijd gebruikt. In april 1627 is hun toegang uitgegraven.

Van beklagde Gerrit Jan van der Capellen wordt geëist 'binnen den tijt van vier dagen het questieuse nijwe gegravene werk to demolieren voor het bewuste mennegat voor so voele dat men daer door ende wederdoor sal kunnen gaen drijven ende varen', getekend 19 mei 1627 door H. van Swinderen, gerichtsschrijver.

Plaggen maaien en beesten weiden

De tegenpartij komt in het geweer met het horen van getuigen. Voor Wilhelm van der Capellen, gemachtigd stadhouder en richter, en zijn gerichtslieden Henrick van Swinderen en Gijsbert ten Berge verschijnen op 24 mei 1627 jonker Gerrit Jan van der Capellen met zes getuigen. De getuigen blijken op één na allen op Den Dam te werken of gewerkt te hebben, soms vooraf ook op de Boedelhof, maar dat was nog onder de vorige eigenaar Derk Iseren. De uitzondering is Johan Dijkink, van wie alleen vermeld wordt dat hij op Dijkink bij Den Dam woont.

Op de vraag of de getuigen weten dat de

Het dossier van het proces Van der Capellen contra Van der Capellen 1628-1630 is ca. 10 cm dik. (foto Ron Elsinga)

Capellens al lang op Den Dam wonen en 'altoos dat velt, tusschen dat erve den Boelhof ende Wilsinckvelt [...] rechtelijk ende vreedelijk gebruikt hebben', antwoorden zij positief; 'die van den Dam, Fokkink en Klaphekke' hebben het bedoelde veld altijd gebruikt zonder daarin ooit gehinderd te zijn. Er wordt vervolgens gevraagd 'of getuijgen enige wetenschap hebben dat die besitters ofte eijgenars van het erve den Boelhof [...] op 't selve velt, so dat sunst die Wulfler marcke genoemd wordt, enige gerechtigheid hebben gehad ofte noch hebben [...]'. Daar weten zij weinig van, 'd'eijgenars van den Dam sijn berechtigt tot het voors[chreven] velt nefens Fockinck ende Klaphecke alleen'. Men heeft weleens gezien dat 's winters door het mennegat, aan de Boedelhof liggende, enige runderbeesten in het veld kwamen, maar alle beesten van Harfsen, Almen en Eefde lopen door elkaar van het ene veld in het andere.

Johan Spitholt mag als gevolmachtigde van Alexander van der Capellen ook zijn vragen stellen. Op de vraag of er veranderingen van

uit Den Dam waren tegen plaggen maaien, beesten weiden of houtkap op de Wolfelermarke, kunnen de getuigen niets zeggen. De tweede vraag is hoe de getuigen weten dat de Boedelhof geen gerechtigheid in de Wolfelermarke zou hebben. Hebben zij ooit gehoord dat de Boedelhof een gezegelde brief heeft ‘over een waere in de alinge Wulfler marke’? Dat hebben zij geen van allen. Een van de getuigen is wat uitvoeriger. Hij weet niet van gerechtigdheid of ongerechtigdheid van de Boedelhof, ‘alleen dat zij ’t Wulfler velt niet gebruikt hebben, heeft ook van geen zegel of breve gehoord’.

Aan getuige Gerrit Duivenbeke worden apart nog wat vragen gesteld. Zij gaan vooral over het bedienen van het hek in het mennegat. Kon dat door die van de Boedelhof zelf worden geopend en gesloten, en als het open was, konden de beesten dan zonder bezwaren weiden op de Wolfelermarke? Ja, de Boedelhof bediende het hek zelf en als het ’s zomers dicht was, dan was dat om de beesten niet van het veld in het bos te laten lopen.

Alexander van der Capellen van de Boedelhof brengt ook zelf getuigen in en wel op 20 oktober 1627. Een van hen, Hendrik Gerrits, zegt dat hij al wel dertig jaar geleden een mennegat gezien heeft van het Boelhover bos naar het Wolfelerveld, en hij heeft ook gezien dat Jan Swavink, toen bouwman op de Boedelhof, dat pad gebruikte om zijn beesten op het Wolfelerveld te brengen. Hij weet ook dat Herman, de tegenwoordige bouwman op de Boedelhof ‘over dit mennegat voors[chreven] op ’t Wulfeler velt zijne beesten drijvet ende weydet en daarover oock zijn plaggen van de velden waarinne den Boedelhof be-rechtiget yder tijt gehalet ende doorgevoert heeft ende noch doet’.

In een laatste getuigenverhoor, van 30 januari 1630, wordt wat meer duidelijk over de

verhoudingen tussen Eefde, Wilsingveld (dat we op de kaart zullen zien) en Wolfelerveld. Gerrit Jan van der Capellen van de Dam voert getuigen ten tonele die lang op de Boedelhof gewerkt hebben en wellicht nog werken. Hun wordt gevraagd in welke velden de Boedelhof plaggen maaide, of zij het ‘Dammerveld, genoemd de Wolfelermark’, gebruikt hebben.⁸ Zij antwoorden dat dat steeds het Harfsense veld was, ook wel het Wilsingveld. Het Wolfelerveld werd niet gebruikt voor hout of plaggen; wel hebben zij gezien dat er ’s winters vee in ging. Dit laatste verhoor zal ook de reden zijn dat kopieën uit het merkenboek van de marke Eefde in het dossier zitten.

De kaart van 1628

Dat brengt ons bij de kaart van Nicolaes van Geelkercken⁹ uit 1628, waar we ‘Die Wulfeler merct’ zien, die in het oosten overgaat in het Wilsingveld. Op de kaart wijst de noordpijl naar links onder. Dat betekent dat we de kaart iets meer dan een kwartslag moeten draaien. Huis Den Dam is in het zuidwesten afgebeeld; bij de Boedelhof zien we alleen een leeg eiland en een gracht. Het huis was verwoest in de Tachtigjarige Oorlog en werd pas in 1638 herbouwd. De lijn (een *beexken* volgens Van Geelkercken) tussen huis Den Dam, rechts onder aan de kaart, naar de Boedelhof, links op de kaart, loopt van zuidwest naar noordoost. De ‘Wulfeler merct’ ligt ten oosten van deze lijn en gaat over in het Wilsingveld. Als begrenzing tussen beide velden worden twee markenpalen aangegeven. In het Wilsingveld zien we het erve Beusekom. In het zuiden staan de boerderijen Kunzel en Focking, bij Den Dam ligt het Klaphek, bij de Boedelhof Meulental.

Van dit geheel is thans niets meer te zien. De genoemde zuidwest-noordoostlijn gaat precies over het sluizencomplex van Eefde; Den Dam ligt aan de Zutphense kant van het

Twentekanaal; het restant van de Boedelhof aan de Gorsselse kant. De Wolfelermarke ligt op het sluizencomplex en strekt zich uit naar het oosten.

Wolfelermarke blijkt Wolfelveld

Voor onze vraagstelling – wel of geen Wolfelermarke? – zijn de getuigenverhoren het duidelijkst. Zij geven aan om welk gebied het gaat en wat het gebruik ervan was. Het grootste deel van de dossiers bevat juridische bewijsvoering, vaak in tientallen punten.

Het wordt wel duidelijk uit de gebruikte terminologie dat het om een stuk veldgrond ging, aangeduid met Wolfelveld óf Wolfelermarke. Van de kant van de Boedelhof werd steeds benadrukt dat de mensen daarvan rechten hadden op dat veld, dat hun vee daar ongestoord kon weiden. Den Dam aan de andere kant bestrijdt de rechten van de Boedelhof; de afsluiting van het mennegat is hun goed recht en kan niet betwist worden.

Maar waar het hier om gaat: van een merkenorganisatie blijkt niets. Er is nergens sprake van een marke met gewaarden of geërfden, merkenregels, optreden van een merkenrichter of een schutter. Alleen in die eerste stukken van 1384 en 1399 wordt over waren in de Wolfelermarke gesproken. De term *Wolfelermarke* wordt betrekkelijk weinig gebruikt, meestal wordt het gebied *Wolfelveld* genoemd. De slotsom moet zijn dat de Wolfelermarke een stuk veld in de marke Eefde was met zekere weiderechten, maar daar weten we door gebrek aan stukken van deze marke te weinig van. ●

Bronnen, noten en literatuur

1. J.J.S. Sloet, *Geldersche markerechten* deel 2 (1913), blz. 198 en 352.
2. Zie H.B. Demoed, 'De marke Eefde', in *Ons Markeboek* jrg. 2 nr. 3 (1984), blz. 9-16 en Henk Demoed, 'Eme in de 18e eeuw', in *Leesten en Eme. Archeologisch onderzoek naar verdwenen buurschappen bij Zutphen* (1996), blz. 153-161.
3. Regionaal Archief Zutphen (RAZ), Archief van de marke Eefde (5007), inv.nr. 1: een brief van de burgemeester van Gorssel uit 1817 gericht aan de merkenrichter van Eefde over onderhoud aan de Eefdese brug, en Gelders Archief 0366 Marken en maalschappen, Leesten: akte voor notaris Lulofs betreffende overdracht van wegen en duikers aan de gemeente Warnsveld, 5 november 1847.
4. Martens van Sevenhoven, *Marken in Gelderland* (1925), blz. 26-27.
5. Henk Demoed, 'De marken en de kerk van Warnsveld', in *In en om de kerk. De geschiedenis van de Warnsveldse Martinuskerk* (2006), blz. 67.
6. RAZ, Archief van het Scholtambt Zutphen (0338), inv.nr. 127.
7. Alinge, heel: Verwijs en Verdam, *Middelnederlands Woordenboek* (1885), met de toevoeging: vooral in oude oorkonden is alinge een zeer gewoon woord. Er wordt in de akte van 1384 dus gesproken over een hele ware in de Wolfelermarke. Het woord zal in de zeventiende eeuw niet meer bekend zijn geweest, zodoende wordt verderop steeds gesproken van de 'alinge Wulfler marke', wat een vreemde aanduiding is. Een *waere* (het waar, waardeel) is het bezitsrecht van een gewaarde op een aandeel in de markengronden.
8. Dit is de enige keer dat we de aanduiding *Dammerveld* tegenkwamen.
9. RAZ, Scholtambt Zutphen, inv.nr. 127, SZU 004000273.